

REJTÉLYES CSONTOK NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍROKBAN.

Magyarországi népvándorlaskori sírokban, nevezetesen az *avarok* és a *honfoglaló magyarság* sírjaiban előfordulnak olyan hosszúkás, vékony, néha késalakú, síma, részint díszített, részint díszítetlen csontlemezek, melyeknek rendeltetését eddig teljes homály fedte.

A népvándorlaskori síroknak ismerjük csaknem egész leltárát s több-kevesebb bizonyossággal tudjuk majd minden egyes darabnak egykori rendeltetését. Csak kevés olyan tárgy kerül ki e sírok földjéből, amelyről nem tudjuk, mi célt szolgált egykor s ezek között legrejtélyesebbek ezek az imént említett csontlemezek.

Ez alkalommal csak a *síma, díszítetlen* ilyen csontokkal kívánok foglalkozni, ezeknek a nem kevésbé érdekes, néha igen szép ékítményekkel díszített egyéb csontleletek megfejtése maradjon későbbre.

A kérdéses csontok rendeltetésének megfejtésével, tudtommal eddig még senki sem foglalkozott. Kerülgették a kérdést, és csak úgy találomra ráfogták a legkülönbélebb alkalmazási lehetőségeket. Tegezrésznek, kardhüvelyborításnak, nyeregdíszítésnek, eszköznek, törhüvelyburkolatnak, nemezpáncél erősítésének, sőt takácsszerszámnak is tartották eddig.

A szegedi városi múzeum abban a szerencsés helyzetben van, hogy az ilyen csontlemezek számának tekintetében első helyen áll az országban. Mert MÓRA FERENC igazgatónak az utóbbi években végzett ásatásai révén annyi ilyen csont került a múzeum birtokába, hogy ebben a tekintetben nemcsak szám szerint került az első helyre, hanem valószínűleg több anyag felett rendelkezik már most is, mint a mennyi a többi hazai múzeumok ilyen anyaga együttvéve. Ez a körülmény, valamint az ásatások alkalmával tett gondos megfigyelések tették lehetővé, de talán nem utolsó sorban az is, hogy *ethnográfus* kezébe került az anyag, hogy végre teljes biztossággal meg lehetett fejteti ezt a hat évtizedes kérdést.

*

Az első ilyenmű rejtélyes csontlemezek tudomásom szerint 1871-ben, tehát közel hatvan évvel ezelőtt kerültek elő a földből. Bárány JENŐ ásott fel a nógrádmegyei *Piliny*ben egy honfoglalaskori magyar lovas-sírt, amelyben egyebek között a csontváz oldala mellett „egyenes és kör-

vonalatokkal cifrázott másfél újni széles és egy láb hosszú csontlemezek feküdtek, alkalmasint harci tegeznek falai" (Arch. Közl. 1871, IX. 17). HAMPEL JÓZSEF¹⁾ összefoglalásában azt mondja ezekről a csontokról, hogy a két keskeny görbe töredék egymásra illik, s hogy homorú oldaluknak ugyanazon a helyén egy kis félkörű bevágásuk van, amely alkalmasint arra szolgált, hogy azon ment keresztül az a szög, amely a két csontlapot és a közbül levő tárgyat (kardhüvely) összefogja.

Nyolc évre rá, 1879 tavaszán *Budapesten*, a lóversenytér építése alkalmával három véletlenül feltárt sírban több népvándorlaskori tárgyat találtak s ezek között kilenc darab símitott csontlemez-töredéket. (Arch. Ért. U. F. XV, 128). Hampel (I, 252) azt a sejtését nyilvánítja, hogy ezek talán a fanyereg díszítésére szolgáltak; más helyen (II, 98) azt mondja, hogy némely darab esetleg a kard hüvelyét díszíthette.

A komárommegyei *Nemes-Ócsán* 1881-ben ásta ki VÉGH ADORJÁN egy lovas vitéz csontvázát, amely mellett egy meglehetősen épen megmaradt kard is feküdt. „Legszembetűnőbb, hogy a kard hüvelye és markolata csontból faragott szeletekkel van díszítve. Ki ne látná most, hogy a pesti lóversenytéri sírokbán, meg a pilini sírokbán lelt csontszeleteknek hasonló rendeltetésük volt". (Arch. Ért. XIV, 352). Ugyanez évfolyam XLIII. sz. lapján pedig olvasható, hogy a lovas vitéz csontváza mellett kard volt s ez „mindkét oldalon előbb fával, e fölött pedig szintén mindkét oldalon csontlemezrel borítva... valamint a markolat, úgy a tok külsejét is mindkét oldalon csontlemezek díszítették a három pánt által képezett két felső szakasz hosszában, összesen 4 darab, 25 cm hosszú, 2 cm széles csontlemezek, melyeknek egyik vége a pánttal, másik vége szeggel volt a tokhoz erősítve". Még Hampel is azt hiszi (I, 203), hogy e csontok a kard hüvelyén voltak, bár egynehány közülük görbe.

A mult század nyolcvanas éveiben LIPP VILMOS ásta fel a sokszáz sírból álló *keszthelyi* népvándorlaskori sírmezőket. Csodálatos, hogy innen ilyenféle csontlemez-töredékek csak a városi sírmező egyik férfi-sírából kerültek ki. Valami eszközfélének tartotta a feltalálója (Lipp V. A keszthelyi sírmezők, 1884, 17, és V. tábla 21. ábra). Hampel (II, 178) szerint valószínűleg kardhüvelyről valók.

Az Arch. Ért. 1896. évf. (414) közli CSÉPLŐ PÉTER a biharmegyei *Ártánd* község határában felásott avar lovassíroknak leltárát. Többek között voltak ott csontlemezek, a legkisebb 48 cm, azután 76, 142 és 172 cm-es töredékek; a legnagyobb darabok hossza 206 és 235 cm. „A csontdarabok formájuk után ítélve a nyereg keményebb részét képezhették. Hampel szerint (II, 363 és III. Taf. 274) vagy a nyeregről vagy a kard hüvelyéről valók voltak.

CZIRÁKY GYULA 1901-ben *Gombos-Bogojeván* ásott ki egy avarkori

¹⁾ Hampel, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, II, 449. és III. Tafel 335.

temetőt s ennek 26. sz. sírjában, a csontváz felső combjánál kissé lejjebb ívszerűleg görbülő s bekarcolásokkal ékített vékony csontlemezt találtak, „mely valami fából készült tárgynak szolgált díszül“ (Arch. Ért. XXI. 422). Ugyanitt a harmadik temető 25. sz. sírjában volt a csontváz bal térd körül szintén ilyen vékony csontlemez. (u. o. 425.).

A pestmegyei *Hernádpusztán* ÉBER LÁSZLÓ két sírban talált ilyen csontokat. Ez az ásatás a mi szempontunkból azért nevezetes, mert ez alkalommal sejtették meg először (és egyetlen egyszer) e csontok igazi rendeltetését anélkül, hogy a problémát világosan megfejtették volna. (Arch. Ért. XXI. 304). A 2. sírban volt két kisímitott, külső felén domború, belül homorú, egyik végén hegyes, a másikon csonka csontlemez, 2-7 cm szélességgel, „a melyeket valószínűleg kard- vagy törhüvely burkolatának kell tekinteniünk“. A 4. sz. sírban is „a törrel hozhatjuk kapcsolatba azokat a faragott, kisímitott, külső felükön domború, belül homorú csontlemezeknek legalább egy részét. Mint [a 2. sírban] úgy itt is hűvely burkolatának tekinthetjük őket. E csontlemezek másik csoportja a hasonló kivitelű, de némileg eltérő formájú, keskenyebb és hajlott töredékek, amelyek kettejénének szélén kerek bevágás látszik, talán a fegyverzet egyéb részét, az íjjat vagy tegezti díszítette“. (Kár volt Ébernek itt az ócsai leletre hivatkozni.)

Újra NYÁRY ALBERT talált a *pilinyi Sármanyon* 1901-ben, a XI. sz.-ból való magyar temető 61. sz. sírjában egy pogány módra lovával együtt eltemetett vitéz mellett „két talán fából való, csodásan conservált lemezt, egészen fehér színű, szélein és a kigömbölyített végeken vékonyra faragva. Tok lehetett — mondja Nyáry —, de vajon minek a tokja?“ (Arch. Ért. XXII. 222, 235).

Az Arch. Ért. XXI. évf. 431. lapján BIBÓ-BIGE GYÖRGY beszámol egy *szabadkai* sírleletről, amelyben a csonteszközöket így sorolja fel: „1. kés ... a csont két lapos vége bevágott... vonalakkal van összevagdalva, közepe síma. 2. Sajátságos csonttárgy... ilyen kettő van, melyek egymástréve teljesen fedik egymást. 3. Csont ár. 4. Vakaró kés. 6. Hajlított félkör alakú csont...“ — A folyóirat következő évfolyamában (XXII, 408), újra visszatér e leletre s itt bejelenti, hogy alapos tanulmányozás után rájött, hogy e csonttárgyak egy népvándorláskorabeli takácsember eszközei és használati tárgyai. Bőrök, szíjjak elkészítésénél használhatták, talán simításra vagy vakarásra; az egyik simító vagy a fonal vastagságának szabályozója lehetett.

Amint láttuk, eddig csak itt-ott, egy-egy, legfeljebb két sírból kerültek elő ilyen rejtélyes csontok és csonttöredékek. Most végre beszélhetünk egy olyan ásatásról, ahol, igaz, hogy sokszáz sír közül, 18 olyan volt, amelyből ilyen csontlemezek előkerültek.

BÖRZSÖNYI ARNOLD 1902—1908 között a *győri* sírmezőnek 800-nál több sírját ásta fel. A feldult és széthányt 36. sz. sírból egy síma faragott csontlemez töredéke került elő. Itt említi meg Börzsönyi, hogy e csontle-

mezek mindig avar kori sírokban fordulnak elő. — A 71. sz. sírban a tetem lábszárai mellett kívül-belül volt egy-egy görbe faragott csontlemez, volt ezenkívül a has táján és a vállon is. (Arch. Ért. XXII, 17, 20). Ez tehát az első eset, hogy pontos leírást kapunk arról, hogy a sírban mely részében találták meg a csontokat. — A 106. sírban a lábszárakon s részben a lábfejekon is, kívül-belül egy-egy, csúcsa felé ívesen meghajolt csontlemezt találtak. „Egy sírban, mondja Börzsönyi (Arch. Ért. XXII, 128), a kézszáron találtam hasonló csontlemezeket, de mindeniken csak egyet. Ezen csontlemezek oldalán, tompa végükhöz közel, félkörös bevágódás látható, még pedig majd a belső, majd a külső oldalon. [Ez valószínűleg tévedés, mert ez a bevágás mindig csak a belső oldalon szokott lenni.] Rendeltetésük felől nem vagyunk tisztában s jellemző, hogy azon sírokban, melyekben ilyen csontlemezek előfordulnak, mindig volt egy vagy több, hosszú, keskeny, egyik végén valamivel szélesebb csontlemez a tetem mellső felén, a mell és gyomor táján, fölülről lefelé állva, még pedig az ágyéköv alatt, mint azt a rajtok látható nyomok bizonyítják. Ezen elhelyezésükből eléggé kitűnik, hogy a csontlemezek nem voltak nyeregrészek, mint régebben gyanították, hitték, kэшüvelyek sem, miként újabban állítják, hanem a testet, illetőleg a lábakat borító lábbelinek, és törzset takaró ruhának képezték alkotó részeit. Kэшüvelyek azért nem lehettek, mert akkor a megfelelő alakú késeknek is meg kellene lenniök; már pedig, mint ezen sírban is, a hasonló alakú kések teljesen hiányzanak...” — A 107. sírban volt a tetem lábszárain két-két görbe csontlemez, hasán két darab faragott csontlemez (u. o. 129). — A 156. sírban a csontváz lábai mellett faragott csontlemezek voltak (u. o. 135). — A 160. sír csontvázának mindenik kézszára alatt egy-egy meggörbült végű faragott csontlemez volt, olyan, amilyen más sírokban a tetem lábszárain szokott előfordulni (u. o. 135). — A 209. sírban a lábak közelében faragott csontlemez fordult elő (u. o. 142). — A 481. sz. férfi sírban korcsolyaidomú, faragott csontlemezek tarka és szerszámoknak vélt tárgyak fordultak elő kisebb-nagyobb töredékben: egyik épebb darab abban tér el az eddig talált régibb példányoktól, hogy egyik oldalán, tompább végéhez közel, nem egy, hanem két oldalbevágása van. (Arch. Ért. XXV. 19). — A 484. sírban, lent a tetem mellett, még pedig a koponya körül, a kácsszerszámoknak nevezett csonttöredékeket, az ágyék táján ismét csontlemezeket találtak (u. o. 20). — A 494. sírban előkelő avar kori vitéz feküdt, kardjával együtt. A lábainál a kácsszerszámoknak tartott korcsolyaidomú csontlemezek voltak, egyik felük lapos, a másik domború; két korcsolyaidomú lemez tompább végéhez közel a belső oldalon félkörös bevágódás van (u. o. 21.) — Nagyon csinos csontfaragványok voltak a 705. számú férfi sírban. Voltak csontlemezek, ismert alakúak, melyek a temető különböző tájain mindig ugyanezen formában jelentkeztek s abban is megegyeznek, hogy két végük érdes felületű, középső tája lekopott síma. Az ágyék táján fordultak elő. Volt itt két

darab korcsolyaidomú faragott csont, belső oldalukon félkörös bevágódással. Ilyenek a tetem lábszárai mellett szoktak föllépni. Ezen jelzett csontokon kívül volt még egy 13·5 cm hosszú s nagyjában 1·5 cm széles törött csontlemez, szintén gyakori alak, mely alul lapos, fölül pedig domború és síma, dísz nincs rajta. Szintén az ágyék tájáról került elő. „A csontok nemére nézve kíváncsi lévén, arra hivatott szakembert kértem föl, ki alapos kutatás után *elefántcsont*nak minősítette azokat”. (Arch. Ért. XXVI., 316). — A 745. sz. férfi sírban volt négy darab törött korcsolyaidomú faragott csont a lábfej mellett (u. o. 316). — A 752. sz. férfi sír mellékletei: az ágyék táján faragott csont, a lábszárak mellett korcsolyaidomú faragott csontok, töröttek (u. o. 319). — A 755. sz. férfi sírban az ágyék táján volt két darab faragott csont, a jobb lábszára mellett alul faragott korcsolyaidomú csontlemezek (u. o. 320). — A 757. sz. avarkori férfi sírban megint az ágyék táján találtak két darab faragott csontlemezt, a tetem lábszárai mellett pedig két darab törött, korcsolyaidomút, „melyeknek az a különössége, hogy nemcsak hosszabb oldalélükön, hanem alsó t o m p a v é g ü k ö n i s, k ö z e l a s z é l é h e z v a n f e r d e b e v á g ó d á s u k”. Volt még csontlemez, két vége érdes, középső nagyobb része síma, mert rajta őv feküdt, meglehetősen megkoptatva azt. (Arch. Ért. XXVIII, 209—210). — A 792. sz. férfi sírban a szokott alakú faragott csontlemezek ismét előfordultak, közülök egy díszített... a szokott darabokat tehát együtt láthatjuk anélkül, hogy eredeti rendeltetésükre csak némi világosságot is árasztanának. A lábszár alsó végénél a szokott korcsolyaalakúak fordultak elő, az ágyékon két darab szalagidomú és hegyes csúcsú volt, az épnek hossza 22 cm, rajtuk közepén 13 cm hosszú síma sáv, a többi érdes; egy másik ép csont, mely alul egyenes, felül domború, 16 cm hosszú és 1·2 cm széles, (u. o. 215). — A 802. sz. sírban a medencén több faragott csont volt, a lábfejek mellett pedig négy darab törött korcsolyaidomú faragott csont feküdt (u. o. 217). — Végül a 813. számú *női* sírban volt nyílcsúcs és faragott csontlemezek, „két olyan tárgy, amilyen nem szokott a női sírokban előfordulni”, a csontlemezek a szokott alakúak és részint a lábfej mellett, részint az ágyék tájékán fordultak elő, dísz nem volt a törött darabokon (u. o. 219—220).

KADA ELEK ásta ki a Félégyháza és Csongrád között fekvő *Gátér* népvándorlaskori temetőjét, amelyből azonban csak két sírból kerültek ki ilyen csontlemezek. A 193. sz. lovassír volt, a baloldali kengyel s a férfi bal keze között, amelyek egymás mellett feküdtek, két keskeny s hosszú összeszegezett csontléc került elő. — A 212. sz. lovassírban öreg férfi csontváza feküdt. A jobb karcsont mellett, a bordára párhuzamosan lapulva, csontlemezek töredékei voltak, a bal térden alul a kasza pengéjéhez hasonló csontlemezek feküdtek, szélesebb végökkel a lábszár-csonton, hajlott végökkel pedig kelet felé fordítva a kardon. (Arch. Ért. XXVI, 209, 214, 215).

Sorrendben következik most a fejemegyei *Dunapentele*, ahol HECKLER ANTAL 1898-ban avarkori temetőt tárt fel. A 7. sz. lovassírban a ló dereka táján, a nyereg helyén több keskenyebb és szélesebb, egyik oldalukon hegyesen végződő csontlemezt talált. Ezek a csontok kétfélék, voltak keskenyebb, lyukakkal ellátottak, ezek valószínűleg a nyereg díszítésül szolgáltak. De voltak ott azokon kívül még sarlószerű hajlásúak és felső részükön fogalakú bevágással bírók is, valamint díszített csontlemezek is. — A 10. sz. lovassírból, a nyereg helyén sima, dísztelen, egyik végén hegyes csontlemez került elő. (Arch. Ért. XXIX, 98, 99, 103.)

A szabolcsmegyei *Kenézlőn* honfoglaláskori magyar temetőt ásott fel 1913-ban JÓSA ANDRÁS. A 16. számú lovassírt a maga épségében szállították be a Szabolcsvármegyei múzeumba. Ebben a sírban volt többek között a csigolyák mellett, a bal felkarnak belső szélén és annak egész hosszában kemény papírvastagságú két darabra tört csontlemez; később találtak még négy darabot, melyeknek helyzetét azonban nem állapították meg. „Talán a n e m e z p á n c é l ö s s z e g y ű r ő d é s é n e k m e g a k a d á l y o z á s á r a szolgált”. — A 18. sz. szintén lovassírból tizenhat darab csontlemez és ilyenek töredékei kerültek elő, melyek közül egy a bal könyök mellett, egy a térd alatt részút keresztben feküdt. A többiek a mellkasról és fel nem jegyzett helyekről kerültek. Némelyik vonaldíszítéssel. „Az 1-ső számú teljesen egyenlő két lemez 7 mm vastag tárgyat vett közre, mely sem vas, sem fa nem volt, hanem csakis már földdé vált nemez vértnek bizonyítéka. Ezen tárgy különösen figyelmet érdemel, mert kétségtelenül bizonyítja, hogy őseink nemez vértet használtak”. (Arch. Ért. XXXIV, 324, 327.) — Jósa András az összefoglalás során még egyszer felemlíti a csontokat (u. o. 340), mondván a következőket: „Olyan tárgyat, mely ington tartozékát képezhetne volna, sehol nem találtunk... A 11., 16. és 18. sz. sírokból összesen 23 darab hosszúságú erős csontlemezt találtunk, 2 esetben a mellnek tájékán, egy esetben pedig a bal sípcsonton hosszában feküdvé, melyek csakis — mint a mai nők miderjében a halháj — azon célra szolgálhattak, hogy a nemez páncélnak összegyűrődését megakadályozzák. Ezen nézetnek legnyomósabb a 18-ik kenézlői sírban talált teljesen azonos két csontlemez, mely 7 milliméter vastag anyagot fogott közre, mely sem vasrozsa, sem fa-korhadék, hanem csak nemez lehetett. A mellen talált hosszúságú csontlemezek... zilált helyzetben találtatván, ezen körülményből azt lehet következtetni, hogy a halottat nem öltöztették fel a nemez-vértbe, hanem a temetés alkalmával dobhatták mellére”.

A Bágyog és Szóvát községek közt fekvő *Gyűrhegyen* ásatott 1925-ben LOVAS ELEMÉR, ahol a 2. sz. lovassírban a következő csontleletek voltak: A jobbkönyök külső és belső oldalán egy-egy pár faragott, görbe lapos csont feküdt, a népvándorlaskori sírok sokat vitatott csontlemezei. A könyökön belül fekvő lemezpár görbe hegye összeért, köztük hosszú ék alakú csontlemezszerű volt, úgy, hogy a görbe csontok szélesebb végeit

széttartotta. A jobb lábfejnél szintén volt egy pár ilyen csont, csúcsával a könyök felé fordulva. — Az 1926. évi ásatás folyamán került még a 8. sz. feldúlt sír leletei közül két darab görbe csontlemez, a már eddig ismert alakúak. (Arch. Ért. XLIII, 253, 255.)

*

A fennebb felsoroltakban összefoglaltam mindazt, amit a régészeti irodalomból e csontlemezekre vonatkozóan összeszednem sikerült. Amint látjuk, *tizennégy helyről* összesen *harminchét sírből* kerültek elő ilyen leletek. Valószínűnek tartom, hogy lesznek még ezeken kívül is a hazai múzeumokban itt-ott ide tartozó leletek, de nem lévén közölve, nem jutottak tudomásomra. Nincs kizárva az sem, hogy egyik-másik publikált lelet is elkerülte a figyelmemet. Ezért semmiképen sem tartom teljesnek a fenti felsorolást.

Az eddig még nem közölt anyag közé tartozik a *szegedi városi múzeum* ásatásaiból kikerült igen tekintélyes csontlemez-gyűjteménynek nagyobb része is.

MÓRA FERENC, a szegedi múzeum igazgatója, az utolsó öt esztendő legszerencsésebb kezű és hazánkban talán legsikeresebb ásatója, 1912-ben végezte a hetedik ásatást a torontálmegyei *Csóka* község határában fekvő *Kremenyák* nevű halmon. Az egyébként neolithkori telephelybe beleásva, talált ekkor a régibb középkorból való 14 sírt. Ezek között az *1—3. számú* hármast sírban avar vitéz, a felesége és a szolgája, valamint a lova volt eltemetve. A főcsontváz mellett, a jobb combon belül, a jobb kézfej mellett feküdt két darab papírvágó kés formájú ismeretlen rendeltetésű csont, az ott fekvő késen, de nem úgy, hogy a kés közéjük lett volna fogva, hanem keresztben feküdtek rajta. Az egyik teljes, 23 cm hosszú, a másik csak 19 cm hosszú, a többi rész elmállott. Alsó végük kerekre csiszolt, belső szélükön 4-5 cm magasságban félkörű bevágás van. A lábszárok mellett is voltak ilyen görbe csontok, kettő a jobb lábszáron kívül, egymással keresztben, az egyik ép, felső görbületén kívül megiridálva. Alsó szélesebb részén mindkettőnek megvan a jellemző félkörös bevágás. A jobb lábszáron belül, a két lábszár között feküdt, egymás mellett négy darab csontlemez, egy széles, kissé domború, irdalással a színén, a többiek keskenyek. (Régiségtári Napló, 234—235 lap, 8, 29, 24, 25, 26, 27, 28, 29. sz.)

Ugyanennek a sírnak más részén, a ló csontváza közelében volt még két darab görbe papírvágó kés formájú csont; egymáson feküdtek, takarva egymást. Hosszuk 30 cm, szélességük alul 2—5 cm. Ívesre csiszolt alsó végükön kis félkör van bevágva, belső oldaluk hosszában irdalt, felső görbe végük keresztül-kasul. Ugyanilyen, 23 cm hosszú csont volt még a jobboldali farcsont mellett, és hasonlók töredékei a baloldali farcsont mellett. (Régiségt. Napló, 239. lap, 56, 57, 58. sz.)

A csanádmegyei *Kunágotán* 1925-ben ásott fel MÓRA FERENC egy

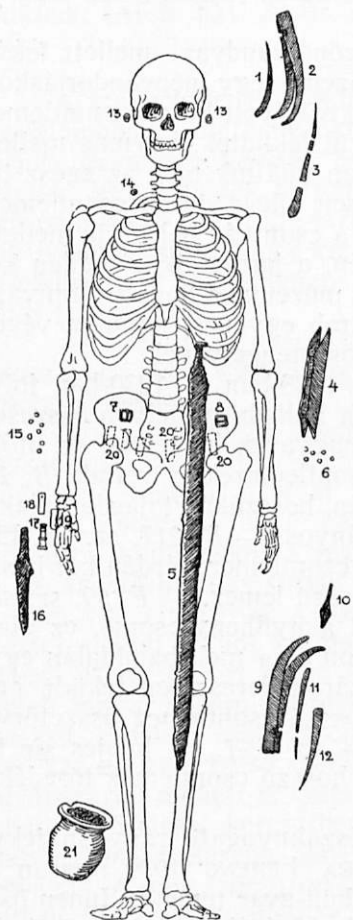
hat sírból álló magyar honfoglaláskori temetőt. A 3. számú sírban szintén voltak ilyen bizonytalan rendeltetésű csontok, különböző elhelyezésben, és igen töredezett állapotban. Részben a medencecsontok között, részben a két alsó lábszár között feküdtek. Faragás nincsen rajtuk, belső oldaluk irdalt. (Dolgozatok II, 1926, 131.)

Az 1926. év nyarán a szegedi Rendezőpályaudvar mellett fekvő *Ballagító-Kudombon* ásott ki a szegedi múzeum egy népvándorláskori sírmezőt. A 34. sz. sírban, kevés más leleten kívül, volt három csontlemez is. A jobb alsó kar mellett, a karcsonton kívül feküdtek, egymás mellett kettő, a harmadik alattuk. — A 180. sz. sírban találtuk meg az egész temető egyetlen kardját, s ebben is volt összesen kilenc darab csontlemez. Három csoportban voltak elhelyezve: az első a csontváz bal térdé mellett, a második a két lába között és a medencében, a harmadik a mellén keresztül feküdt. — A 300. sz. sírnak földestől a múzeumba hozott csontváza mellett, a medence baloldalán fekszik két darab egyenes, mindkét végén hegyes csontlemez, párhuzamosan a tetem hossz tengelyével.

A torontálmegyei *Kiszombor* határában 1928-ban és 1930-ban folytatott MÓRA FERENC régészeti ásatást s ott hét különböző helyen összesen 620 sírt ásott fel, hun, gepida és árpádkori magyarok leleteivel. Az utóbbiak között volt négy olyan sír, amelyben csontlemezek is voltak. B. 12. sz. sírban négy darab csontlemez volt, kettő ép, hosszúkás tojásdad alakú, két hosszú, kissé hajlott formájú törött és hiányos. — B. 217. sz. sír. Ebben a csontváz bal lábánál feküdt egy hosszú csontlemez, térdén két hosszúkás ovális alakú és a mellén másik két hosszú lemez. — E. 39. sz. sír. A csontváz baloldalán a kezűtől lefelé volt a nyílhegy-csomó, ez alatt párosával két szélesebb csontlemez. A balkaron és a mell baloldalán egy-egy hosszú csontlemez volt, a bal alsó lábszáron keresztben feküdt egy hosszú, a két alsó lábszár között a másik hosszú csontlemez összetörve, nyilvánvalóan szétnyomva a föld súlyától. — Az F. 1. sz. lófejes sír fel volt dülva. Egy darab ovális alakú és három hosszú csontlemez töredékei kerültek elő a sírból.

A Szeged középpontjától 8 km.-nyire északnyugati irányban fekvő *Fehértó* délkeleti partja mentén tárt fel MÓRA FERENC 1929 nyarán és folytatólag 1930-ban egy 352 sírból álló u. n. hun-avar temetőt. Innen összesen öt sírból kerültek ki síma csontlemezek, kizárólag avar férfi sírokból. A. 26. sz. sír. (1. kép.) A csontváz bal oldalán, a váll felett volt két hosszú görbe lemez egymáson, vastagabb végükkel kifelé, mellettük feküdt egy ékalakú csontléc a másik keskeny lécz közé volt szorulva. A bal alkar mellett feküdt egy második csomóban két szélesebb és egy keskenyebb részarányos lemez egy csomóban, a bal alsó lábszár mellett pedig a harmadik csoportban két hosszú görbe lécz szélesebb végükkel egymáson, hegyes végük szétnyomva. Vastagabb végük kifelé feküdt, hegyük a csontváz felé volt irányítva, összesen tizenegy darab. A három lemezcsoporthoz körülbelül egy vonalban feküdt s legszélső pontjuk egymástól való távol-

sága 1.35 m volt. — A. 41. sz. sír. Itt is a csontváz bal oldalán voltak a csontok, egynéhány el volt törve vagy a hegye letörve. A bal váll mellett feküdt két hosszú görbe csontlemez és két keskeny ékalakú lécz, a meden-

FEHÉRTÓ-A 26.

Fig. 1. kép.

A fehértói A. 26. sír. Az 1, 2, 4, 9, 11, 12 számok mellett láthatók a tárgyalts csontlemezek.

Das Grab A 26 von Fehértó. Die Nummern 1, 2, 4, 9, 11 und 12 bezeichnen die im Aufsätze erwähnten Beinplatten.

céből balra egy keskeny piskótaalakú és két szélesebb mindkét végén hegyes lemez, a bal térd mellett pedig egy harmadik csomóban megint két hosszú görbe lemez és két ékalakú lécz. Összesen tizenegy darab, egymástól való szélső távolságuk volt 1.10 m. — A. 43. sz. sír. A feldúlt férfisírban a csontváz bal lábszára mellett feküdt három darab, egy keskenyebb és két szélesebb egyenes csontlemez, de mindnek a vége le van törve. — A. 63. sz. sír. A csontváz mellett feküdt két hosszú görbe és két keskeny ékalakú lemez, összetörve és igen erősen elkorhadva, a bal combon volt egy ép és egy összetört szélesebb egyenes és egy erősen elkorhadt keskenyebb lemez, a bal lábfejen és a bokán keresztül feküdt másik hosszú görbe csontlemezpár és két ékalakú lécznek a darabjai. Összesen 11 darab. Távolság 1.30 m. — A. 247. sz. sír. Vizes földből igen erősen elkorhadva és teljesen összetörve és hiányosan kerültek ki a csontlemezek. A bal kulcsonton volt két görbe csontnak a töredéke, a medence baloldala mellett két szélesebb lemez, és a bal alsó lábszáron megint két keskenyebb lemeznek a töredékei. Volt ebben a sírban még két faragott díszített csonttárgy is. Távolság 1.20 m.

A fent említett, Fehértó-A. jelzésű sírmezőtől mintegy nyolcszáz méternyire keletre, de ugyancsak e tő partja mentén, találkozott egy második temető, de ebben kizárólag *avar*, még pedig legnagyobbbrészt férfi sírok voltak. Sajnos a 90 feltárt sírból 88 fel volt dűlva, kirabolva. A véletlenül visszamaradt anyag mutatja, hogy ez egyik leggazdagabb temetője lehetett ennek a vidéknek és annak a kornak. Ez a temető a mi szempontunkból azért is igen nevezetes, mert innen került ki eddig aránylag a legtöbb csontlemez. Igen nagy a valószínűség,

hogy valamennyi férfi sírban voltak ilyen csontok, de azok a legtöbb sírban vagy teljesen elkorhadtak, mert rendkívül nedves vízállásos földben voltak megásva, vagy pedig a kirablás alkalmával szétszórták őket. A rendkívül kedvezőtlen ásató viszonyok dacára is, mégis összesen 24 sírből sikerült többé-kevésbé ép vagy teljes csontlemez-szerelvényeket megmenteni.

A *Fehértó-B.* jelzésű lelőhely 7. sz. sírjában bolygatott férfi csontváz volt. A meg nem határozható helyről kikerült csontlemezek között van egy pár görbe hosszú, végig feltűnően keskeny, törött és három ékalakúnak a töredékei. — 9. sz. *sír.* Feldúlt férfi sír, amelyből bizonytalan helyről két görbe, széles és kerekfejű csontlemez felső vége és egy megírdalt ékalakú lécs töredéke került elő. — 12. sz. *sír.* A csontváznak csak a feje volt megbolygatva. A bal vállon keresztül feküdt két hosszú, feltűnően keskeny görbe csontlemez, párosan, de megbolygatva, mert hegyes végüikkel kifelé mutattak, két keskeny ékalakú lécs volt még mellettük. A medence mellett két darab mindkét végén hegyes, szélesebb és egy keskenyebb egyenes lemez volt, az előbbi kettő eltörve. A másik görbecsont-pár és hozzátartozó két ékalakú lécs csomója a csontváz bal lábszárára feküdt. A csontok sárgás-barna színűek, összesen 11 darab. — 15. sz. *sír.* Az erősen feldúlt férfi sír földjéből két egyenes széles és egy keskeny csontlécs került elő, mind a három törötten és csonkán. — 25. sz. *sír.* Ebből a feldúlt férfi sírből is egy görbe csontlemezpár és egy ékalakú lécsnek a nagyobb fele, valamint két darab szélesebb egyenes lemez került ki. — 29. sz. *sír.* Bolygatott sír, kardos férfi csontvázával. A csontváz jobb oldalán fekvő kard hegyénél volt egy széles görbe csontpár felső fele, amelynek széles feje két bronzszeggel volt összegecseelve, volt még egy széles, egyenes, egész lemez és egy keskenynek a töredéke. — 30. sz. *sír.* Erősen feldúlt férfi sír, amelyből azonban az a lelet került ki, amelynek alapján meg lehetett fejtetni a rejtélyes csontlemezek rendeltetését. Itt ugyanis a görbe széles fejű, hegyes lemezpár és hozzátartozó két ékalakú meggörbített csontlécs egy csomóban, eredeti fekvésében került ki a földből. És kikerült e sírből ezen összetartozó négy csontlemeznek még egy másik csoportja is, azonkívül a harmadik csomó három csontlemeze, a két széles és egy keskeny egyenes, mindkét végén hegyes idomok. Összesen 11 darab. — 32. sz. *sír.* Ebből a szintén feldúlt sírből is kiszedtek 10 darab csontlemezt különböző helyekről, széthányt állapotból. Egy darab híján szintén teljes garnitúra került elő. Az egyik görbelemezpár feje össze van szegecseelve bronzszeggel. — 33. sz. *sír.* Ebben a sírban olyan vizes volt a föld, hogy a csontvázból is alig maradt meg valami; minden el volt rothadva. Nem csoda, hogy csak hat darab (egy egész, a többi töredékben) került ki. Azonkívül találtak még egy igen szép krokodilfejet utánzó faragott csontot. — 34. sz. *sír.* Idősebb férfi feldúlt sírja. Bal medencéje táján találták meg egy pár görbe csontlemez felső felét. — 36. sz. *sír.* Felfakadó vízben, mély sárból szedtek ki

karddarabok és nyílhegyek között fekvő hat darab csontlemezt, némelyik el volt törve, másiknak csak darabja volt meg. — 40. sz. *sír*. Nyílhegyekkel együtt került ki igen elkorhadt állapotban levő három lemez néhány töredéke. — 44. sz. *sír*. Bár ez a férfisír is erősen fel volt dülva, mégis sikerült belőle összeszedni a 11 darabból álló teljes garnitúrát, azonkívül egy keskeny és egy szélesebb díszített csontlemez-töredéket. — 57. sz. *sír*. Igen korhadt állapotban levő egy darab egész és egy csonka lemez került ki ebből a feldúlt férfi sírból. — 61. sz. *sír*. Feldúlt férfi sír, amelyben minden csontlemez össze volt törve darabokra. Egy görbe lemezpár, egy görbe csont felső része, két ékalakú lécz töredéke, egy egyenes keskeny lemez töredéke került ki. Ez a sír arról nevezetes, hogy az egyebütt talált széles, mindkét végén hegyes, egyenes lemezpár helyett, két — most erősen összerozsdásodott — ugyanolyan alakú *vaslemez* volt benne. — 62. sz. *sír*. Férfi csontváz, a felismerhetetlenségig elkorhadt csontlemezeknek töredékeivel. — 65. sz. *sír*. Feldúlt férfi sír. A csontváz feje v. válla melletti lemezcsoport hiányzott, a közepe táján megvolt a három lemezből álló középső csomó, lábánál pedig a görbe lemezpár fejénél ö s s z e s z e g e c s e l v e, a hozzátartozó két ékalakú léccel. — 66. sz. *sír*. Feldúlt férfi sír, karddal és nyílhegyekkel. Csak három csontlemez töredéke került ki innen. — 67. sz. *sír*. Erősen feldúlt lovassír, amelyből csak a középső csontlemezek két darabja volt a csontváz medencéjében. — 69. sz. *sír*. Férfi csontváz, amely a medencétől felfelé fel volt dülva. Minden csontlemez összetörve és erősen elkorhadva. Kettő híján teljes garnitúra, de csak részletekben. A lemezek a bal alsó lábszárnál s a medencétől balra rendes helyzetben fekiüdtek. A felső csoport a csontváz csontjai között szét volt szórva. — 71. sz. *sír*. A majdnem fekete színűvé vált lemezek szét voltak hányva a sírban; négy darab eltörve. — 73. sz. *sír*. Majdnem teljes garnitúra került ki innen is. csak egy középső lemez és párjának a fele hiányzik. A csontváz vállánál és lábánál rendes helyen, a középső lemezek a medencében voltak. — 78. sz. *sír*. Negyven centiméteres vízben fekiüdt a csontváz. Két faragott díszű csontlapon kívül csak egy középső lap töredéke került ki innen. — 88. sz. *sír*. A csontváz felső része összetúrva, feldúlt sírban. Az alsó csontlapok a helyükön voltak a kard és a jobb térd között, széles végükkel lefelé, csúcsos végükkel felfelé. A középső lemezek a medencében szét voltak szórva s egy részük félig-meddig elkorhadva. A bal váll feletti helyen volt a görbe csontok másik párja.

A csontlapokat adó feltárt 24 sírban volt (a többi itt fel nem sorolt lelet között) nyolc kard, vagy kardnak töredéke, s találtak néhány igen erősen feldúlt sír kivételével, minden sírban nyílhegyeket is.

Ha most már az összes, tehát a fent felsorolt másvidéki és a szegedi leleteket származás szerint osztályozzuk, kiderül, hogy a két *pilinyi*, a *nemes-ócsai*, az egyik *gombos-bogojevai*, a két *kenézlői*, azután a *kun-ágotai* és a négy *kiszombori*, tehát összesen tizenegy sír a honfoglalás korából vagy az első századból való *magyar* sír volt, a többi sír ellenben

mind az *avarok* idejéből való volt. Ezt a különbséget a csontlemezek formájából és az egy-egy garnitúrához tartozó lemezek számából is ki tudjuk mutatni. A következőben először a nagyobb számú avar csontlemezekkel kívánok foglalkozni s ezek után majd a magyar sírokból kikerültekkel is.

*

Vizsgáljuk meg most a csontlemezeket közelebbről. Az anyaguk igen kemény, egyenletes, inkább állati fogból, mint csontból való, erre vall a görbületük is, amely lapos csontnál, vagy hosszú csontnál (lapocka, borda, szárcsontok) elő nem fordul. Ez nem ellenkezik azzal, amit Börzsönyi mond róluk (Arch. Ért. XXVI, 316), aki *elefántcsont*nak tartja. A lemezek és lécek valami vastagabb csontból vannak fűrészelve, még pedig

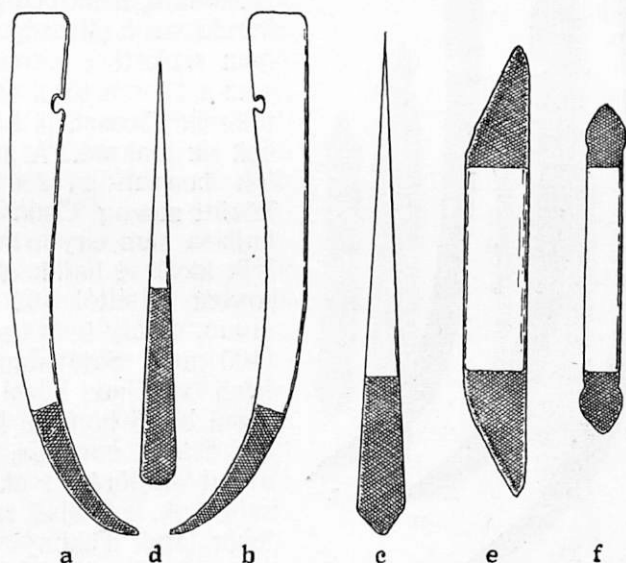

Fig. 2. kép.

A csontlemezek különféle formái. — Die verschiedenen Formen der Beinplatten.

2—3—4 mm vastagságú lapokra. A csontok színe ma többféle árnyalatú. Van közöttük a sárgás barnától egészen a barnás feketéig, ennek a színskálának minden árnyalatából akadnak egyes példányok. Fel kell tételni, hogy ezek új korukban mind fehér vagy enyhén sárgás színűek voltak (vö. fennebb, amit Nyáry Albert a sármányi leletekről jelent), s csak a földben való hosszas fekvés s a földben előforduló különféle vegyi anyagok festették meg őket mai színűkre. Mindenesetre különös, hogy a magyar sírokból való csontok, (legalább a szegediek) feltűnő módon világosabb színűek, mint az avar sírokból valók. Nem tudom a többi magyar csontlemezre is áll-e ez a megfigyelésem.

A csontlemezek közös jellemző vonása az, hogy egyik lapjuk mindig símára van csiszolva a másik lapjuk pedig párhuzamosan hosszirányban haladó sűrű mély bekarcolásokkal van érdessé téve. (Ez a megírdalás különben az ide nem tartozó *diszitett* csontlapokon is mindig előfordul.) Ezen kívül azonban minden lemeznek símára csiszolt lapján is van még egy kisebb-nagyobb rész, amely ily módon meg van irdalva.

Pontosan *öt különféle alakban* fordulnak elő egy-egy sírban. Legjellegzetesebb mindenestre az az alak, amelyre régebben azt mondták, hogy korcsolyaalak, vagy görbe kés stb. Ezt az alakot (2. kép, *a* és *b* és 3. kép) az jellemzi, hogy egyik vége szélesebb, másik vége pedig görbe ívben egyre keskenyedve elhajlik, s csúcsban végződik. Szélesebb vége

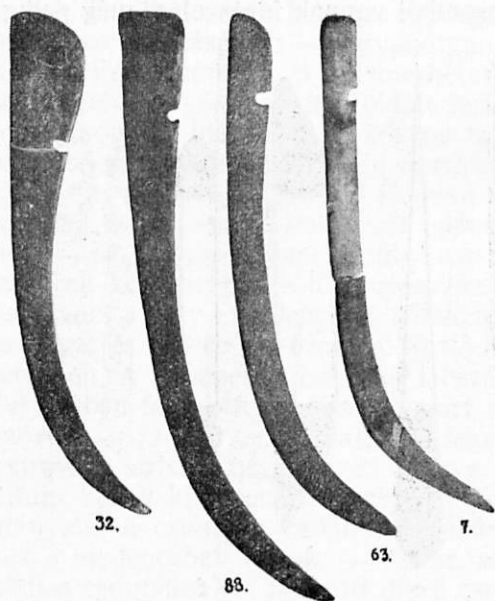

Fig. 3. kép.

Az *a* jelzésű csontok különféle alakváltozatai.

Verschiedene Typen der Platten *a*.

néha egyenes vonalú, letompított sarkokkal, néha pedig félig le van kerekítve. Szélessége ezen a helyen szokott a legnagyobb lenni, s ez a 17 mm-től a 41 mm-ig változik. Hossza is különböző ennek az alaknak. A szegedi csontok hosszúsága 230 és 285 mm között mozog. Csúcsuknak az elhajlása sem egyforma, van amelyik kevésbé hajlik el az egyenes hosszú hátéltól (62 mm), s van olyan, amely igen erősen kihajlik (100 mm). Sajátságos rajta az a felső végéhez közel fekvő, mindig a belső homorú hosszél mentén fekvő *bevágás*, amely már annyi fejtörést okozott. Nem szöglyuk, azt első szemléletre is lehet látni. Többnyire egy 5–6 mm-es körnek kétharmad, háromnegyedes vonala, de ritkán köralakú, leginkább elliptikus formájú s igen gyakran lehet megfigyelni, hogy ennek a nyílásnak a szélei erősen le vannak koptatva (de csak a síma felület felől) s leginkább a csúcsos vége felé eső oldalon. Olyan, mintha ezen nyílásnak a csont hegye felé néző oldalához valami zsineg feszült volna erősen s ezért kopott ki. Alkalmasint erre a megfigyelésre támaszkodik az a (mint látni fogjuk, téves) feltevés, amely ezeket a lemezeket takácszsírnak tartotta. A görbe csontlapok alsó hegyes vége jó darabon mindig meg van irdalva, leginkább mélyen belevéssett egymást keresztező párhuzamos vonalakkal. De ez az irdalás áttérjed a lemez keskeny éloldalaira is, még

néha egyenes vonalú, letompított sarkokkal, néha pedig félig le van kerekítve. Szélessége ezen a helyen szokott a legnagyobb lenni, s ez a 17 mm-től a 41 mm-ig változik. Hossza is különböző ennek az alaknak. A szegedi csontok hosszúsága 230 és 285 mm között mozog. Csúcsuknak az elhajlása sem egyforma, van amelyik kevésbé hajlik el az egyenes hosszú hátéltól (62 mm), s van olyan, amely igen erősen kihajlik (100 mm). Sajátságos rajta az a felső végéhez közel fekvő, mindig a belső homorú hosszél mentén fekvő *bevágás*, amely már annyi fejtörést okozott. Nem szöglyuk, azt első szemléletre is lehet látni. Többnyire egy 5–6 mm-es körnek kétharmad, háromnegyedes vonala, de ritkán köralakú, leginkább elliptikus formájú s igen gyakran lehet megfigyelni, hogy ennek a nyílás-

pedig a külső, azaz domború oldalon pontosan addig, ameddig a széles oldal irdalása tart, a belső, homorú oldalon azonban, elég különösen, sokkal feljebb, néha a csontlemez feléig terjed. (8. kép.)

Fontos körülmény, hogy ebből az idomból mindig kettő van, az egyiknek a hegyes vége jobbra hajlik (2. kép *a*), a másiknak balra (2. kép *b*). Kettő-kettő (*a + b*) mindig pontosan egymásra illik, ha megirdalt lapjukkal összetesszük s így egy összetartozó párt képez.

A következő alak mindig keskeny, hosszú, éles hegyben végződő ékalak. Ebből az alakból is kettő van, melyek azonban nem teljesen egyformák. Az egyik nagyobb és mindig domborúra van hajlítva (2. kép *c*), a másik kisebb, és homorú felületű (2. kép *d* és 6. kép). A földben ez a görbület rendszeren kiegyenesedik, de leginkább eltörik). Az eredeti formában megmaradt ékalakú lemezek mindig úgy vannak meggörbítve, hogy a hosszabb *c* pontosan ráillik az összetett *a* és *b* görbe lemez külső, domború oldalára, s a rövidebb (*d*) pedig pontosan odaillik az *a* és *b* lemezek belső, homorú oldalára. Már ez is elárulja, hogy ez a négy csontlemez egymáshoz való, egy csoportba tartozó. A nagyobb és szélesebb *c* alak szélesebb végén van megirdalva, azonkívül mindkét oldalélén végig. A kisebb és keskenyebb *d*-nek szintén szélesebb vége van megirdalva, de ennek irdalása sokkal feljebb megy, mint a *c*-é, s ennek is mindkét oldaléle végig meg van irdalva. Szélesebb végükön mindakét alak teljesen elvékonyodik, néha egészen papírvékonyságúra. Emiatt aztán ez a része rendszeren le is van törve. Hosszuk mindig a görbe csontokhoz igazodik, szélességük pedig legszélesebb részükön 10—20 mm között változik.

A negyedik alak az, amely a 2. képen *e* betűvel van jelezve. Ez szokott rendszeren a legszélesebb lenni (24—40 mm), két éle mindig párhuzamos, egyenes, és a két vége meg van hegyezve, megirdalva és néha elvékonyítva. Az irdalás éles vonalban végződik s a kettő között megmaradó síma rész mindig körülbelül tenyérnyi széles (90—110—130 mm). A két hegye leginkább ferdén féloldalasan van lecsapva. Hossza 190 és 265 mm között változik. Az a lapja, amelynek két vége irdalva van s a középső részén síma, mindig domború. Másik, végig megirdalt lapja rendszeren

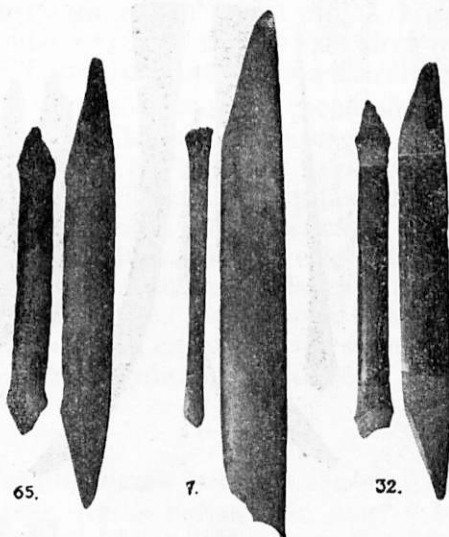

Fig. 4. kép.

Az *e* és *f* jelzésű csontok különféle alakváltozatai. — Verschiedene Typen der Platten *e* und *f*.

egyenes, de előfordul az is, hogy homorú. Rövidebb oldaléle végig meg van irdalva s ez még a ferde csúcséleken is folytatódik. Ebből a csontból is mindig kettő illik össze pontosan.

Végül van még az ötödik alak, amely ha elég széles, leginkább a piskótaalakhoz hasonlít (2. kép *f*). Egyenes és az előbbinél mindig jóval keskenyebb lemez, amelynek szélesedő és elvékonyodó két vége az előbbi alakhoz hasonlóan meg van irdalva. Ez a lapja mindig domború és éles élekben végződő, másik lapja egyenes és végig meg van irdalva. A domború oldalnak simán meghagyott középső része mindig ugyanakkora, mint a hozzátartozó *e* jelzésű lemezeké. Szélessége 10—18 mm, hossza az *e* lemezhez igazodik. (4. kép.)

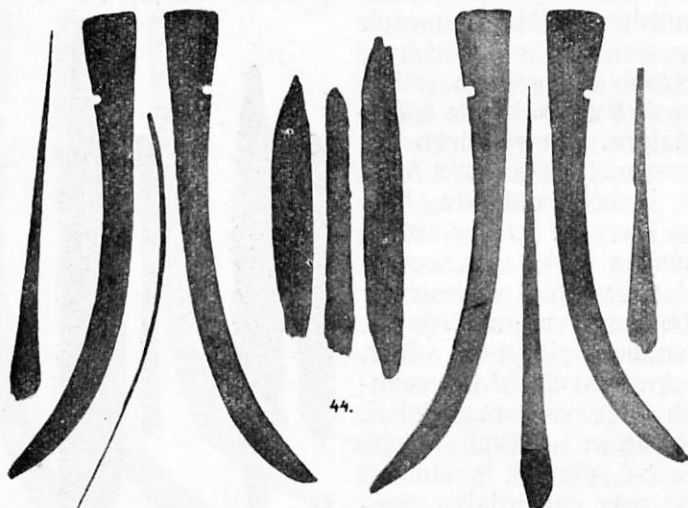

Fig. 5. kép.

A csontlapok egy teljes szerelvénye. (Fehértó-B. 41. sz. sír). — Eine vollständige Garnitur der Beinplatten, aus dem Grabe 41. Fehértó-B.

Már a csontlapok külső megirdalásából is látható, hogy azok két csoportba oszthatók. Az egyikbe tartoznak az *a*, *b*, *c* és *d* jelzésű, a másik csoportba az *e* és *f* jelzésű csontok. Bolygatatlan sírokban is mindig ilyen csoportosításban találhatók. Még pedig mindig úgy, hogy a csontváz fejénél vagy vállánál van egy csoport $a + b + c + d$, a medence táján egy második csoport $e + f + e$, és a lábánál újra $a + b + c + d$ harmadik csoport.

Ritka esetben lehet egy-egy sírban valamennyi összetartozó csontlemezt megtalálni, de ott, ahol mégis megvannak, mindig a fent jelzett *tizenegy darab* csontlemezből áll a *teljes garnitúra*. (5. kép.) Azon nem kell csodálkozni, hogy miért nincs minden sírban mind a tizenegy darab

csont. Mert az, hogy hány csontlemez marad meg egy-egy sírban, az mindig attól függ, hogy milyen földbe vágták a sírt. Humuszos földben, agyagban, homokban, szíkes földben, száraz helyen vagy vizes talajban más és másképp marad meg a csontváz. És amint az emberi csontok is elkorhadnak s porrá válnak a sír földjében, úgy ezek a csontlemezek — bár az emberi csontoknál keményebb anyagból valók — szintén alá vannak vetve ennek a természeti törvénynek. Ezért tapasztaljuk, hogy az egyes sírokból nemcsak eltört lemezeket találunk, hanem olyan darabokat is, amelyeknek egy része elkorhadt. Az elkorhadásnak minden folkozatát lehet ezeken a csontokon megfigyelni. Nem meglepő tehát az, hogy a legtöbb sírból nem tizenegy, hanem rendszeren ennél kevesebb csontlemez kerül elő. Leginkább a keskenyebb *c*, *d*, és *f* lécek pusztulnak el, ezért találunk ezekből legkevesebbet. Teljes garnitúra ritkán fordul elő. A közölt irodalomból egyet sem ismerünk, ellenben a szegedi múzeum 40 sírra terjedő anyaga között van 6 teljes és két-három majdnem teljes szerelvény.

Feltűnő azonban az, hogy a nagy sírmezők százakra menő sírjaiból helyenként aránylag kevés számú sírban találtak csontlemezeket. Ennek az oka, a fent említett elkorhadáson kívül az, hogy eleinte nem ismerték fel őket. Helyesen mondja ÉBER LÁSZLÓ a hernádpusztai ásatás ismertetése alkalmával (Arch. Ért. XXI, 304), hogy ritka előfordulásukat annak a körülménynek is tudhatjuk be, hogy a sírok felbontásánál e lemezek, ha nem díszesek, csak kevésbé ütnek el a csontváz némely részeitől és így könnyen észrevétlen maradnak. Ezt bizony minden ásató tapasztalhatja s ezért könnyen meglehet, hogy a formájuk miatt emberi bordacsontoknak nézték őket, s vagy kihányattak vagy visszakerültek a sír földjébe.

*

Azt már láttuk fentebb, hogy a csontlemezek bolygatatlan sírokból mindig három külön csoportban fekszenek. Azt is tudjuk már, hogy a két szélső csoportban négy-négy, a középsőben három lemez van. S miután már arról is van tudomásunk, hogy mely alakok tartoznak egy-egy csoportba, még csak az a kérdés, hogyan illeszkedtek össze a csoportbeli lemezek egymással?

A *Fehértó-A.* 26. sz. sírban (1. kép.) a csontváz bal alkarja mellett fekiúdt egy összepréselt csomóban a szokásos két szélesebb és egy keskenyebb egyenes csontlap, *e*, *f*, *e* eredeti összeállításban. A lemezcsoporthoz olyan volt, mint valami hosszúka doboz, amelynek a negyedik (keskeny) oldala hiányzik. A három csontlap közötti üreget természetesen a sír agyagos földje töltötte meg. Úgy illettek össze a csontok, miképen azt a 8. képen a jobboldali rajz mutatja. Persze doboz vagy valami anyagnak vagy eszköznek a tartója nem lehetett, mert egyik oldala és két vége nyitva van, sőt ott a csontok hegyben végződnek, és szét is nyílnak. Tehát csak arról lehet szó, hogy ez a három csontlap valami keményebb tárgyra rá

voltak ragasztva, s azt körül fogták, amit az érdes, megírdalt visszajuk is mutat. Fa, vagy ehhez hasonló anyag lehetett az, amit körülfogtak, s bizonyosan hosszabb volt a csontoknál, sőt a csontok végeinek szétválásából ítélve, azokon a helyeken meg is vastagodott. Tehát ilyen összetartozó helyzetben kell elképzelnünk mindazokat a csontlapokat, amelyeket a csontváz közepe táján találtak vagy találnak.

Most nézzük meg a másik két lemezcsomót, amelyet mint fentebb mondtam, e középső csoporttól jobbra és balra, azaz a csontváz felső és alsó végénél találunk. A *gátéri* 193. sz. sírból (l. azt) két *összeszegezett* csontléc került elő. Amint a közölt ábra mutatja, (Arch. Ért. XXIV, 209) az egy $a + b$ lemezpár, amely felső végén egy *szögecs* segítségével van

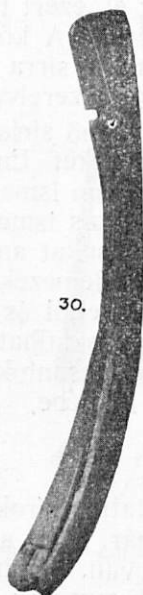

Fig. 6. kép.

A Fehértó-B. 30. sz. sírban megtalált $a + b + c + d$ csontlemezcsomót. Die vier Beinplatten $a + b + c + d$ aus dem Grabe 30. Fehértó-B.

szorosan egymásra erősítve. Az nem tűnik ki az ábrából, hogy a csontlemezek alsó görbe és csúcsban végződő részei is össze volt-e szögelve, mert ez a részük hiányzik. A *Fehértó-B.* temetőből véletlenül *négy* olyan ($a + b$) csontpár került elő a földből, amelyeknek a feje (szélesebb része) *bronz szöggel össze volt szegecselve*. Ezek a 29, 30, 32. és 65. sz. sírból valók, s ezek közül a 29. sz. *két* szeggel volt összekapcsolva. De ezekből azután az is kitűnik, hogy csakis a *felső szélesebb végükön*, a fejükön voltak, vagy vannak összeszorítva, mert a 30. és 65. sz. *egész* lemezeknek alsó keskenyebb részén nem látható sem szög, sem szöghely. Ez az összeszegecseles tehát azt mutatja, hogy az összetartozó két csontlap mindig össze volt kapcsolva, egymásra szorítva, vagy egymáshoz ragasztva, abban az esetben is, ha nem volt benne szög. A megszögelésnek aránylag ritka előfordulásából arra lehet következtetni, hogy ezt csak kiegészítésként alkalmazták, olyankor, amikor a másik, eredeti összekapcsolás valami okból meglazult vagy tönkrement.

De mást is látunk a fent idézett 30. sz. és 32. sz. *fehértói* csontlemezpárokon. Mindkettőben benne maradt a sírban belekerült agyagos föld s az úgy töltötte meg a két lemez közötti részt, hogy a lemezek hegyes keskenyebb vége ékalakúra szétáll; a beszorult megszáradt és megkeményedett agyag *ékalakú*. A 32. sz. lemezek alsó vége le van törve, azonkívül a hozzátartozó c és d lemezek szét voltak szórva. Ellenben a 30. sz. sírból való $a + b$ összeszegezt lemezpáron ott vannak még most is ezek a keskenyebb ékalakú csontok, eredeti helyükön (6. kép). A végük felé szétnyíló a és b lemez külső domború felülete közé be van szorítva a domborúra görbített d lemez, a belső homorú oldalon pedig a másik,

az ékalakú *c*, mindkettő úgy, hogy hegyükkel a görbe csontlapok összehúzó szélénél, szélesebb végükkel pedig amazok keskenyedő és csúcsban végződő vége felé fekszenek. A négy pontosan összeillő csontlap ilyformán egy furcsa alakú négylapú testet fogott körül, amely ugyan elkorhadt s eltiűnt belőle, s helyette most csak a beleszorult agyag maradt meg, de ez a beleszorított tárgy valamikor bizonyosan hosszabb volt, mint amilyenek a csontok. Ez sem lehetett doboz vagy tok, tartója sem ilyen valószínűtlen formájú tárgynak.

Ezek a csontok, mint látható, síma csiszolt felületükkel kifelé, látható helyre voltak téve, s érdekessé tett visszajukkal valami más kemény tárgyra voltak erősítve. Szögelve nem lehettek, mert nincsenek rajtuk szöglük. De érdes felületükkel rá lehettek *enyvezve*, például fára. Külső érdes végük tanúsága szerint rá voltak *kötözve* is valamire, zsineggel, bőrszíjaccskával vagy húrral. Ruhán, nemezen, bőrön, páncélon, csizmán nem lehettek felerősítve. Az ilyen többé-kevésbé puha és ezért hajlékony, mozgó anyagról a ragasztott csontlapok mihamar leválnának. Ilyen anyagokra csak *szögecseléssel* vagy lyukakon át történő *rávarrással* lehetne a csontokat felerősíteni. Ebből az következik, hogy csak *merev, kemény tárgyra* lehettek *belülről ragasztva, kívülről kötve*. Fém nem lehetett ez, mert annak a nyoma meglátszana legalább rozda alakjában, ilyent pedig sehol sem állapítottak meg. Tehát csak *fából* lehetett. Rá lehettek húzva valami fából való hosszabb tárgynak, négyszegletesre elvékonyodó görbe rúdnak vagy lécnak a végére. E feltevással megértjük a csontlapok külső felületén látható irdalást is: ezeken a részeken át voltak kötözve, zsineggel körülcsavarva s a megirdalás arra szolgált, hogy a kötőzsinég onnan le ne csússzon.

Ezek után azt kérdezzük, mi lehetett ez a sírba tett, középen és két végén fehér csontlemezekkel körülkötözött, görbe négyszegletes faléc, vagy pálca?

S itt megint vissza kell térnünk egy kicsit a bevezetés-ként mondotakra. Valóban különös, hogy a népvándorlaskori népek sírjaiban találtak mindenféle fegyvert: kardot, tört, lándzsát, pajzsot, sőt nyilakat és tegezt is, csak éppen a legfontosabbat, a lovas népek főfegyverét, az *íjat* nem találták meg.

Véleményem szerint ez a feltételezett görbe faléc nem lehetett más, mint az eddig még meg nem talált íj, s a rejtélyes csontlemezek csak ennek az íjnak lehettek a részei.

*

Most tehát azt kell vizsgálni, hogy milyen is lehetett ezeknek a népvándorlaskori népeknek, nevezetesen a minket érdeklő avaroknak és a honfoglaló magyaroknak az íjja.

A korai középkor ázsiai eredetű népeinek íjjáról eddig csak néhány

ábrázolást ismerünk,²⁾ maga az *ij* ismeretlen, mert egyetlenegy darab sem maradt fenn belőle. Szakkönyveink elég részletesen foglalkoznak a népvándorláskori népek fegyverzetének leírásával, az *íjról* azonban éppen csak hogy megemlékeznek s legfeljebb a közismert képes ábrázolásokra utalnak. Ennek az a magyarázata, hogy a többi, fémből készült fegyver mégis csak megmaradt többé-kevésbé rekonstruálható állapotban e népek sírjaiban, de az *íjnak*, amely köztudomás szerint a földben elenyésző gyenge anyagból készült, eddig semmi nyomát nem találták. „Nyíl sok akadt a sírokban, ellenben *íjat* csak egykorú domborművekről ismerünk“, mondja Hampel A régibb középkor emlékei Magyarhonban c. művének magyar kiadásában (35. l.), s egy szóval sem többet az *íjról*. Német kiadású művében pedig azt mondja, hogy az *íj* és tegez nagyon mulékony anyagból volt készítve s ezért hiányzik e kettő leleteinkből, de ismerünk néhány ábrázolást, s itt-ott előkerülnek fémből való veretek, amelyek e fontos fegyver megvoltáról tanúskodnak.

Ez bizony nem sok, és ezzel nem sokra megyünk kérdésünk megoldásában. Tisztán régészeti alapon aligha is lehet ezt megoldani. Mert arra nincsen kilátás, hogy valamikor olyan sírt találjunk, amelyben 1000 vagy másfélezer éven át megmaradt volna az ilyen könnyen pusztuló anyagból készített avar vagy ősmagyar *íj*. Ilyen csodák csak Egyiptomban vagy a németországi konzerváló hatású lápokban találkoznak; nálunk nincsenek meg sem az afrikai száraz klíma, sem ilyen konzerváló és régiségeket rejtő tőzeges lápok.

Ha tehát nem lehet régészeti alapon, akkor tán meg lehet e kérdést oldani az ethnologia segítségével. Csontlemezeink túlnyomó számban az *avarok* sírjaiból kerültek elő. Az avarokról pedig tudjuk, hogy a törökséghez tartoztak, a mongolországi és keletturkesztáni törökséggel, a hunokkal, türkökkel és az ujugrokkal hozhatók kapcsolatba. (Németh Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása, 104.)

A berlini Museum für Völkerkunde őrzi most azokat a rendkívül becses falfestményeket, amelyeket Grünwedel és később a nemrég elhunyt Le Coq szedett le a Kelet-Turkesztánban fekvő Turfán és környékének elhagyatott régi budhista szentélyeinek falairól. E színes faliképek között

²⁾ Ilyenek a következő helyen találhatók: Indusok a velencei San-Marco egyház mozaik képeiről. — Arch. Ért. U. F. VII. 9.

Nyilazó vitéz a kulgai ezüst csészén. Posta Béla, Régészeti tanulmányok az orosz földön, 115.; Hampel, Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről, 105. tábla. Iskender és Chaehir, klimovai ezüst tálon, Arch. Ért. XXXIV., 106. 32. ábra.

Szaszanida király lovas reliefje ezüst tányérról. Huszka József Ethn. IX, 57.

Nyilazó lovas király képe Déloroszországban talált ezüstcsészén. Arch. Ért. XXI, 320.

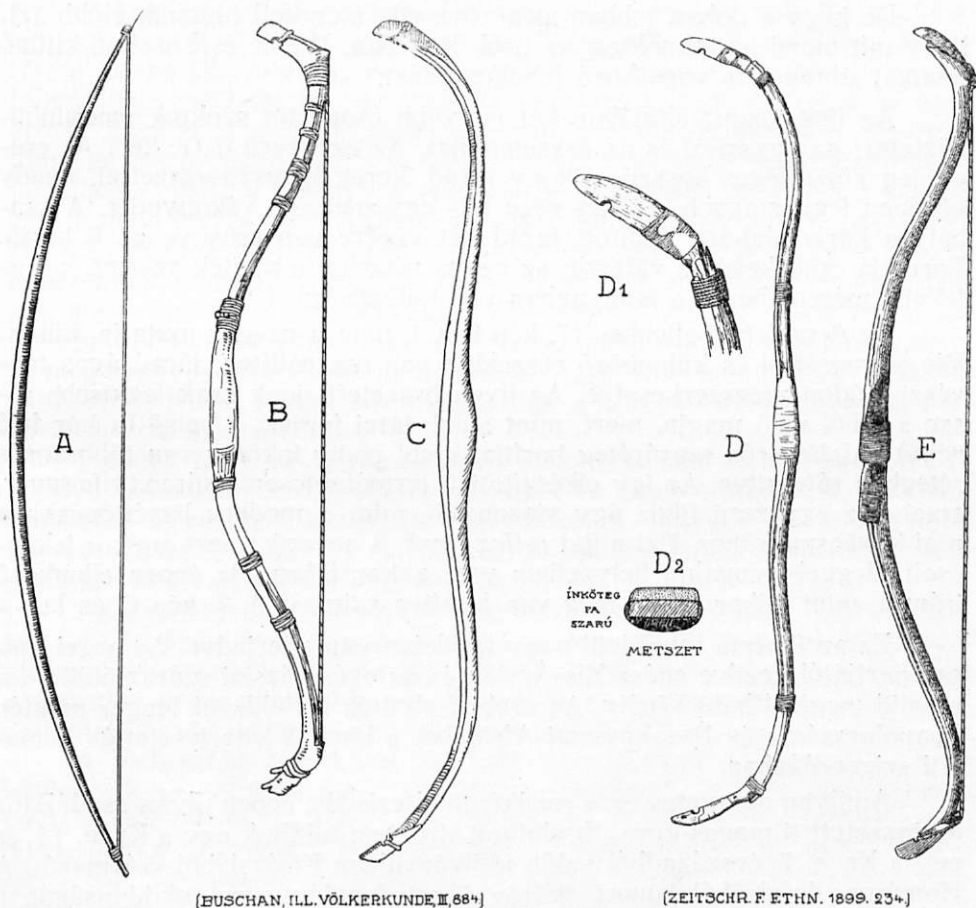
Forrer Reallexikon, Taf. 28. 4. Skythischer Bogenschütze.

Griechischer Bogenspanner, Zeitschr. f. Ethn. 1908, 852.

Nyilazó az aeginai templom oromfaláról, u. o. 1908. 848.

A nyilazó Herakles. u. o. 855.

nehány a IX—X. században ott uralkodó *ujgurokról* készült. Fejedelmeket, katonákat, kereskedőket ábrázolnak életnagyságú alakokban, korhű ruházatban. Egy ilyen képen, amely Bázaklikból származik, látható egy nyilazó vitéz, akinek festett íjján alighanem a mi csontlemezeink ismerhetők

[EUSCHAN, ILL. VÖLKERKUNDE, III, 68*]

[ZEITSCHR. F. ETHN. 1899. 23*]

Fig. 7. kép.

Az íj különféle típusai. — Verschiedene Typen des Bogens.

A Egyszerű íj.
Einfacher Bogen.

B, C Összetett íj.
Zusammengesetzter Bogen.

D, E Baskir íj.
Bogen der Baschkiren.

fel. Mert az egyébként sötét színre festett íj középső része és a két vége fehér színű, azonkívül az íjvégnak az alakja hasonlít a mi csontlemezeink görbe csontjaiéra, az íj húrja egészen olyan bevágásokba van beakasztva, mint amelyeneket a mi hosszú görbe csontlapjainkon (a, b) látunk. Söt

éppen ebben különbözik ez a festett íj az u. n. mongol íjtól, amelynek egészen más húrmegegerősítési szerkezete van. Nagy segítségemre volt a kérdés megoldásában az a vázlaton, amelyet 1929 nyarán a berlini múzeum engedélyével ott a helyszínén készítettem.

De hogy a dolgot jobban megérthessük, meg kell tudnunk előbb azt, hogy mit mond az ethnológia az íjról. Buschan, Weule és Luschan kitünő munkái adnak erre vonatkozó felvilágosítást.

Az íjak között általában két nagyobb csoportot szoktak megkülönböztetni: az *egyszerű* és az *összetett* íjat. Az *egyszerű íj* (7. kép, A) eredetileg közönséges hosszú, vékony farúd, kerek keresztmetszettel, amely középen legvastagabb s a két vége felé egyenletesen vékonyodik. A szabályos körív alakúra hajlított farúd két végére van erősítve az íj húrja. Formája csak kevésbé változik az egyes néprajzi területek szerint, s legfeljebb méretekben s a faanyagban van különbség.

Az *összetett íj* ellenben (7. kép B, C), mint a neve is mutatja, különféle anyagokból és különböző részekből van összeállítva, fáradtságos művészi módon megszerkesztve. Az ilyen összetett íjnak csak legkisebb része a fából való magja, mert, mint alább látni fogjuk, a belső (a húr felé néző) oldalát erős szarúrétteg borítja, kívül pedig inkább van többszörös rétegben ráfeszítve. Az így elkészített íj természetesen elsőrendű fegyver, amely az egyszerű íjhoz úgy viszonylik, mint a modern ismétlőpuska a régi kovácspuskához. Ezt a íjat *reflex-íj*nek is nevezik, mert amikor lekapcsolt ideggel nyugalmi helyzetben van, akkor ívformája éppen ellenkező irányú, mint mikor a húr meg van feszítve rajta. (Vö. 7. kép C és D. —

Ez az íjforma rendkívül nagy területen van elterjedve. Az aegai tenger partjától kezdve egész Kis-Ázsián és az egész ázsiai szárazföldön keresztül megtalálható Kináig. Az arabok elvitték a Földközi tenger mentén Spanolországig és Északnyugat-Afrikába, a kínaiak elterjesztették a maláji szigetvilágban.

Amilyen nevezetes ez a rendkívüli elterjedés, éppen olyan csodálatos az összetett íj magas kora. Egyiptomi sírokban találtak egy a Kr. e. 13. és egy a Kr. e. 7. évszázadból valót, nyilvánvalóan Kisázsiaiából származót. A Homérosz leírásából ismert ógörög íj minden lényeges tulajdonságában pontosan egyezik a kisázsiai íjjal.

Sajnos, eredetét és fejlődésmenetét még nem ismerjük. Talán Babylonból ered, vagy talán Kinából. LUSCHAN német ethnográfus úgy sejtí, hogy valamely régi türk nép találta fel, vagy talán a szumírok.

Az összetett íjnak legjellemzőbb típusa és úgylátszik ősfarmája az u. n. *türk-íj*, vagy ahogy LUSCHAN mondja: *turkisztán-íj*. Ennek az íjnak különös, többszörösen meghajlított alakja van, olyan, mintha két lapos S-alakból volna összetéve. Belső magja egy vékony fából való lapos lécs, amelyre elől-hátul egyéb anyagokat borítanak. A faléc az íj közepe felé

erősen megvastagodik, egyrészt, hogy jobb fogást adjon, másrészt azért, hogy éppen ezen a helyen lehetőleg merev és ellenálló legyen. Ehhez a középső részhez csatlakozik két oldalt az erősen meggörbített hajlékony rész, s ezeknek a „karok”-nak a végén újra van egy-egy hosszabb merev részlet, amelyen az ideg megerősítésére való szerkezet van. Az íj különben úgy készül, hogy az alább említett fából való magjának külső felületére a marha láb- vagy nyakizomzatából való gondosan megtisztított, zsírtalanított és megpuhított ínrostokból álló vastag köteget sajtolnak rá nagy erővel. Ezek az ínrostok, ha megszáradnak, felette erős, szívós és rugalmas tömeggé merevednek meg s a fával elválaszthatatlanul összeragadnak. A faléc belső oldalára halenyvvel két hosszú, a középtől majdnem a kar végéig terjedő bivaly, vagy vadkecske szarvából alakított lemezt enyveznek rá. A két lemez az íj közepén pontosan összeér. A fának és a szarulemezeknek összeérő felületeit erre való különös szerszámmal megirdalják, hogy jobb tapadásuk legyen az enyvezésnél. Az így elkészített íj hátát végül beborítják vörös vagy zöld színű finom marokkói bőrrrel, amelybe még aranyos díszítéseket is nyomnak. Az íj belső oldala, tehát a szarúval borított felület takaratlan marad, csak a középen nyúlik át a hát bőrborítása erre az oldalra is.

Érthető, hogy egy ilyen íjnak az előállítására nem valami egyszerű és könnyű munka, hanem rengeteg türelmet és nagy szaktudást, valamint rendkívüli ügyességet kíván. De mindenekelőtt nagyon sok időbe kerül egy-egy összetett íjnak az elkészítése. A sokszor ismételt száradási szünet miatt eltart öt évig, sőt tíz évig is.

Ez a turkesztáni íj nemcsak igen bonyolult készítmény, hanem emellett igen hatásos lövészerszám is lehetett. Rendkívüli nagy teljesítményéről régi feljegyzések tanúskodnak. Szinte csodálatos, hogy a gyakorlott nyilas még az oroszlanál is szembe szállt s be van bizonyítva, hogy ezzel az íjjal többszáz méternyi távolságra is tudtak pontosan célba találni.

A *turkesztáni* íjon kívül van még egy *perzsiai* típus, amely abban különbözik az előbbitől, hogy egy egész szarulemez helyett több egymás mellé ragasztott szarúpálca van alkalmazva s a borítása nyírfakéreg és lakkozás. (A bázakliki íj is nyírfakéreggel van borítva.) Az *indiai* íj még ebben sem különbözik, csak erősebb a hajlása. A *kinai* íjnak pedig az ideg felfektetésére igen erős csontból való támasztékaik vannak. Ezek az összetett íj főbb típusai. Észak-Ázsia népeinek íjja is ebbe a formakörbe tartozik, csak hogy az íj itt mind egyszerűbbé és hosszabbá válik, bőr helyett nyírfakéreggel van bevonva, elmarad a szarúbélelet, s csak az ínrostok maradnak a fából való íjon.

Hogy az összetett íjról való képet teljessé tegyük, szólnunk kell még az íj felajzásáról is.

Az egyszerű íj, némely csekély kivételtől eltekintve, általában mindig felajzott állapotban van, kifeszített idege mindig rajta van. Az összetett íjról ellenben minden használat után lecsatolják az

idegnek legalább az egyik végét, úgy, hogy az íj az előbb említett, előrefelé homorú alakú, nyugalmi helyzetébe visszatér. Az egyszerű íj felajzásához nem kell sem nagyobb erő, sem valami különös ügyesség. Egészen másként van ez azonban az összetett íjnál. Ez t. i. a legnehezebb műveletek közé tartozik. Az egyes múzeumokban levő példányok közül csak a legkisebbeket és leggyengébbeket bírja egy ember felhúrozni. Az erősebb íj felhúrozásához néha három ember is szükséges. Különben néhány antik ábrázolásból tudjuk, hogyan kell ezt a műveletet végrehajtani. Egy ilyen képen a szkyltha vitéz erre a célra nemcsak a két kezét, hanem mindkét lábát is felhasználja. Az íjnak egyik végét jobb lábának felső szárára fekteti, a bal lábával rálép az íj másik végére s csak így tudja az ideg másik végét az íjvégebe beleakasztani.

A *baskir* íj (7. kép D, E) leírásánál mondja LUSCHAN (Zeitschr. f. Ethn. 1899, 235), hogy az íjnak meredeken álló végződése (fülei) és az a mód, ahogy az ideget be kell akasztani [a fülek bevágásába] a turk íjra tipikus. Ezek a fülek külön darab fából készültek s be vannak eresztve az íj fájába. A baskir íjról közölt rajzon (l. még Zeitschr. f. Ethn. 1900, 366) ez szépen látható, s különösen meglepő a részletrajz hasonlatossága a mi csontlemezeink $a + b$ formáival. Az *osztjakok* és *jakutok* tipikus íjja lényegében hasonlít a baskir íjra, csak az ideg megerősítésében van különbség, s emiatt különösen erős fülek kellenek hozzá s ezek azért *csontlemez-betétekkel* vannak megerősítve (u. o. 236). Hasonló íj végződést mutat a *büzükliki* íj, s azokon is világosan látszik az idegbeakasztás módja. Az oldalsó bevágás, a mi görbe $a-b$ csontlemezeink jellemző kerek lyuka, látható még a *karakirgizek* íján (KARUTZ, Die Völker Nord- und Mittelasien, 105. l. 12), a *tatórok* (u. o. 71. l. 16), a *burjétek* (u. o. 65. l. 12.) és a *csukcsok* íján (u. o. 25. l. 19.).

Amint tehát a baskirok külön darab fából készített füleket erősítettek be az íj fájába, úgy az avarok és a honfoglaló magyarok ezt csontból, megfaragott csontlemezekből csináltatták. Ez nemcsak erősebb szerkezetet biztosított, hanem bizonyosan díszesebb, előkelőbb volt. Lehet, hogy a kevésbé előkelő avarok íján is csak fából valók voltak az íj fülei s ezért nem találni több csontlemezt a sírjaikban. De lehet, hogy a baskirok íján is valamikor ilyen csontlapok voltak a most dívó fa helyett.

A fehér csontlemez alkalmazása mindenféle, főleg lövőfegyveren, különben régen igen kedvelt volt s ez a divat szinte mai napig is fenntartotta magát. Amikor hazánkban körülbelül a XIV. század derekán kezdte kiszorítani az íjat a sokkal erősebb hatású számszerij, ennek fából való agyrészét kezdték fehér csontlapokkal borítani. Ebben az esetben már tisztán dekoratív célból. Mikor a puskaporos lövészerszám, a puska váltotta fel a számszerijt, ennek az oldalát díszítették kisebb, vésett ornamentekkel ellátott fehér csontlemezekkel. Régi vadászpuskákon még ma is látható ez a középkori díszítésmód.

CSONTLAPOK A FEHÉRTÓ-B. 32. SZ. SÍRBÓL.

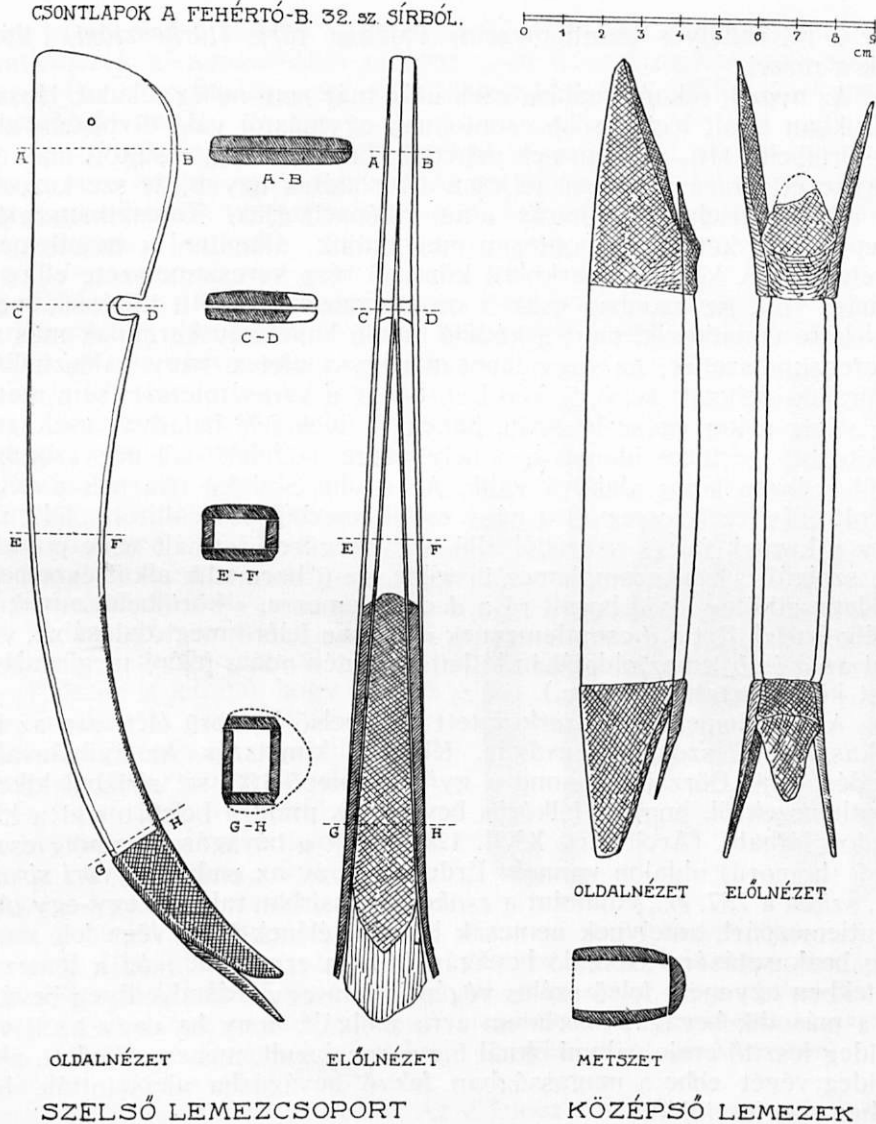

Fig. 8. kép.

Zusammenstellung der Beinplatten.

Aki elolvasta azt, amit az ethnográfusok az íjról mondanak, nem fogja valószínűtlen feltevésnek tartani azt, hogy az avarok és a honfoglaló magyarok íjja is *összetett íj* volt, s aki megnézi a mellékelt ábrákat (7. kép B, C, D, D₁, E), annak, azt hiszem, nem lesznek kétségei az iránt,

hogy a mi rejtélyes csontlemezeink valóban *türk (turkesztáni)* típusú íjnak a részei.

Az *avar* íj rekonstruálása ezek után már nem nehéz feladat. Hosszát a sírokban talált legszélsőbb csontoknak egymástól való távolsága alapján körülbelül 110—130 cm-nek vehetjük. Farészei és a rásajtott ínak és a ráenyvezett szarú a földben teljesen elkorhadtak ugyan, de szerkezetét a fent közölt Luschan-féle leírás után elképzelhetjük. Keresztmetszetét a közepén és a két végén pontosan meg tudjuk állapítani a csontlemezek méreteiből. (8. kép.) A markolati középső rész keresztmetszete ellipszisformájú volt. Ez azonban csak a csontlemezek közötti középső, merev íjrészletre vonatkozik, mert a kétfelé induló hajlékony karoknak más volt a keresztmetszetük; ez vagy laposan négyszegletes, vagy valószínűbben félköralakú lehetett (v. ö. 7. kép D₂). De ez a keresztmetszet sem maradt meg végig a kar egész hosszán, hanem a fülek felé haladva csakhamar átváltozott gerinces idomúvá, amely végre a „fülek“-nél négyszögűre s végül egészen lapos alakúvá válik. Az enyhe S-alakú íjkarnak a végére rá volt erősítve (enyvezve) a négy csontlemezről összeállított „fűl“, úgy, hogy a karnak fa- és szarúból álló négyszögűre formált vége pontosan bele szolgált a négy csontlemez üregébe, az íj harmadik alkatrésze pedig, az idegrostköteg kívül borult rá a *d* csontlemezre, s körülbelül annak közepéig ért fel. Ezt a *d* csontlemeznek magasan felérő megindulásából, valamint az *a* és *b* lemez oldalélein látható, szintén odáig felérő megindulásból lehet következtetni. (8. kép.)

A csontlemezekből szerkesztett íjfűl belső homorú élén van az ideg beakasztására szolgáló bevágás, félkörös kimetszés. Az nyilvánvalóan tévedés, amit Börzsönyi mond a győri sírmező 106. sz. sírjából kikerült csontlemezekről, hogy a félkörös bevágódás majd a belső, majd a külső oldalon látható. (Arch. Ért. XXII. 129). Ezek a bevágások mindig csak a belső (homorú) oldalon vannak. Érdekes, hogy az említett *győri sírmező* 481. sz. és a 757. sz., valamint a *csókai* lovassírban találtak egy-egy olyan csontlemezpárt, amelynek nemcsak homorú élének felső vége felé van az ideg beakasztására szolgáló bevágás, hanem ezenkívül még a lemez (ez esetekben egyenes) felső széles végén is van egy második ilyen bevágás. Ez a második bevágás szerintem arra szolgált, hogy ha vagy az íj vagy az ideg feszítő ereje valami oknál fogva meglazult, megereszkedett, akkor az ideg végét ebbe a magasságban fekvő bevágásba akasztották, hogy jobban megfeszüljön.

A csontlemezekből szerkesztett fülek azonban nemcsak rá voltak enyvezve az íj fájára, hanem, mint a lemezek alsó végén látható külső felületi irdalások mutatják, ezen a helyen még körül is voltak kötözve többszörösen körülcavart zsineggel, vagy bőrszíjacskákkal. Ugyanez látszik a markolati rész csontlemezein is. Erre a körülkötözésre találunk példát a 7. kép összetett íjján (B) és a baskirok íjján (D).

Íjünknek külső borítását természetesen rekonstruálni nem lehet.

Hogy bőrrel volt-e borítva, vagy nyírfakéreggel, azt nem tudjuk. A fehér csontlemezek alkalmazásából azonban arra lehet következtetni, hogy az avarok íja a borításban sem maradhatott el a fenti leírásban elmondott díszesebb kiviteltől.

Hogy milyen anyagból való volt az avar íj *idege*, azt természetesen szintén nem tudjuk megmondani. Az analógiákból következtetve, csak annyit mondhatunk valószínűnek, hogy vagy bélhúrból vagy bőrszinórból volt sodorva.

*

Ezek után áttérve a *magyar* sírokból kikerült csontlemezekre, ezek alapján rögtön kimondhatjuk, hogy a *honfoglaló magyarok íja nem volt azonos az avarokéval*. Az avar íjak között is lehettek forma-variánsok és típus-változatok, azt látjuk a csontlemezek változó alakjáról (3. kép), (valószínűleg divatoztak ebben is), de szerkezetileg bizonyosan azonos volt minden avar íj. A magyarok íjának azonban szerkezet tekintetében is különbözni kellett az avarokétól, mert a magyar sírokból kikerült csontlemezek *másformájúak*. (9. kép.)

Először is feltűnő, hogy míg az avar sírokból 11 darabból áll a teljes garnitúra, a magyar sírokból ennyi csont még sehol sem került elő, sőt a *c*, *d* és *f* formának megfelelő csontlemezeket még egyáltalán nem találtak magyar sírban. Igaz, hogy eddig aránylag kevés (11) sírban a csontlemezeit ismerjük, de már ezekből is meg lehet állapítani, hogy csak két-két *a + b* és két *e* jelzésű lemez, tehát összesen *hat darab* szokott egy-egy sírban előfordulni. És ennek a hat lemeznek az alakja is erősen különbözik az avar sírokból való lemezekétől. Az *e* lemez rövidebb, az alakja inkább ellipszis alakú s nincsenek egyenes oldalélei, amiből következik, hogy *e* kettőnek nem is lehetett harmadik, az avar *f* lemeznek megfelelő társuk. Még nagyobb a különbség az *a + b* csontlemezpárnál. A magyar *a* vagy *b* lemez ugyanis fent keskeny és lent széles, tehát éppen megfordítottja az avar lemezeknek, azonkívül nincs meg az a határozott görbülete, amely az avar lemezeket jellemzi. A magyar *a* és *b* lemez egyenes, s csak néha van egy kis elhajlása, de az nem a végén, hanem a közepe táján van,

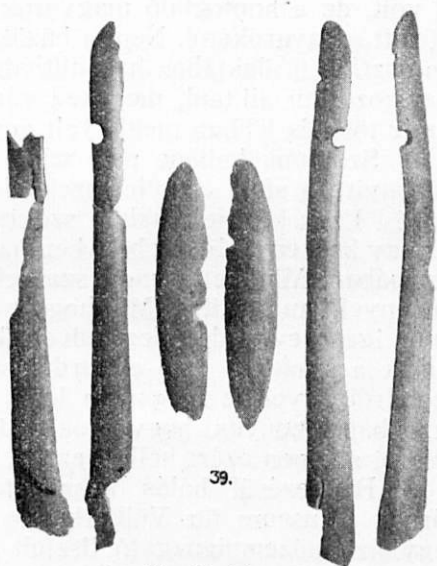

Fig. 9. kép.

Csontlemezek honfoglaláskori magyar sírból. (Kiszombor, 39.) — Beinplatten aus einem Grabe der ungarischen Landnahmezeit. (Grab 39. Kiszombor.)

Ezek a lemezek is megvan a megerősítésre szolgáló belső egész és külső részleges megírdalás, így az *e* lemez két végén, valamint az *a* és *b* alsó, elszélesedő végén, de ez sokkal felületesebb, nem olyan határozott s nem végződik éles vonalban, mint az avar csontokon. Az oldalélen már csak azért sincs irdalás, mert ezek a magyar csontlapok rendesen oldalt is elvékonyodnak s csak az *a* és *b* lemezek felső részükön valamivel vastagabbak. Általában vékonyabb csontból készültek a magyar íjak lemezei, s valószínűleg ez az oka annak, hogy teljesen ép csontlemez még nem került elő, mindig csak darabokban és összetörten maradtak meg.

Az kétségtelen, hogy a magyar sírokból való csontlemezek is *íjról* valók, ahhoz sem férhet kétség, hogy ez az íj is *összetett*, sőt *turk-típusú* íj volt, de a honfoglaló magyarok íjjának az alakja mindenesetre különbözött az avarokétól. Nem a bázáklíki *ujgur* íjhoz, hanem inkább a *baskir* és *osztják* íj alakjához hasonlíthatott. Ezt azonban most még nem merem határozottan állítani, meg kell várni, amíg több magyar sírt felásnak s amíg több és jobban megfigyelt anyag áll rendelkezésünkre.

Szólnunk kellene még végül a népvándorlaskori sírokból talált s többnyire a síma csontlemezekkel együtt előforduló *díszített* csontlapokról is. Ezek kétféle alakban szoktak előfordulni. Egy szélesebb, rövidebb, és egy keskenyebb, enyhe ívben hajló s egyik vége felé kissé elkeskenyedő formában. Mindkettő vagy szalagfonadék — vagy indadíszes vésett ékítménnyel van díszítve. Minthogy azonban a tanulmányozáshoz való anyag még igen kevés, de főleg, mivel nincsenek megbízható pontos megfigyeléseink a sírokból való előfordulásról és elhelyezésről, azért ezeknek mi-voltáról egyelőre még nem lehet határozott véleményt mondani. Annyi azonban bizonyos, hogy ezek a díszített lemezek nem voltak az íjnak a részei s éppen ezért kellett ezt itt felemlíteni.

Befejezésül hálás köszönetemet kell kifejeznem Dr. *Byhan Artur* úrnak (Museum für Völkerkunde, Hamburg), valamint *Kiss Lajos* nyír-egyházi múzeumigazgató tisztelt barátomnak, akik értékes felvilágosításokkal elősegítették munkámat.

Dr. Cs. Sebestyén Károly.